

התגובות של נשים מוכות

לעניין האחריות הפלילית. אלא שלדעתי השלכותיה הן לאו דווקא בתחום ד' אמותיו של צידוק ההגנה העצמית, אלא, בעיקר, במסגרת של פטור או הקלה משמעותית בעונש – לפי המקרה.

שאלת היחס המיוחד שיש לתת – לפי הטענה – לכח-המגן המופעל על-ידי אשה מוכה, מתעוררת נוכח פעולה שאינה עומדת בתנאי המקובלים של ההגנה העצמית. שהרי כשעומדת היא בתנאים אלה, אין חולק שהפעולה היא מוצדקת לחלוטין והחברה אף מעודדת אותה – באמצעות החוק.

התנאי שאי-התקיימותו היא השכיחה ביותר הוא הדרישה שהסכנה הנשקפת לנתקף מן התוקף תהא מיידית. במקרים רבים המיתו נשים מוכות את בני-זוגן ללא סמיכות-זמנים לתקיפה מסויימת. אי-ההתיישובות עם דרישת המיידיות הגיעה לשיאה במקרים בהם הומתו הגברים בהיותם ישנים ובמקרים בהם שכרו הנשים רוצחים להמתת הגברים. סבורני כי גם אם ניתן להצדיק בתנאים מסויימים "מכה מקדימה", המתת אדם ישן היא מכה מקדימה מדי, שאינה מתיישבת עם דרישת המיידיות בפרט ועם דרישת הנחיצות בכלל. דרישת יסוד אחרונה זו היא שהמעשה יהיה נחוץ לשם השגת המטרה הלגיטימית – התגוננות. כך, למשל, אם ניתן להדוף תוקף תוך שימוש בידיים בלבד, אין זה מוצדק לירות בו ולהמיתו. יש להשתמש בכח המינימאלי הדרוש. אין להתעלם מדרכי פעולה אחרות הפתוחות בפני האשה, כגון נסיגה ממקום האירוע ופנייה לרשויות. והרי דווקא בסיטואציות שכאלה רצוי לעודד פנייה לאלטרנטיבות בלתי-אלימות ולא לנקוט בנטילת חיי אדם. תנאי מקובל נוסף של ההגנה העצמית הוא חובת הנסיגה. מדובר בחובה המוטלת על הנתקף במקרים מסויימים (לפני הפעלת כח-קטלני, למשל) לסגת ממקום האירוע ולהמנע מלפגוע בתוקף, אם אפשרי הדבר ללא הסתכנות. נטען כי אין לדרוש מהאשה לסגת נוכח מצבה הפסיכולוגי, החברתי וכו' המונע ממנה להפרד מבן-הזוג ולעזוב את הבית. לפיכך מדגישים, בין היתר באמצעות עדויות

ההגנה העצמית הקבועים בחוק, גם אם מעשה הנתקף, שנועד להדיפת התוקף, מקיים את כל התנאים של עבירה פלילית מסויימת (עבירת התקיפה למשל, או אפילו עבירת רצח) בכל זאת פטור הנתקף מכל אחריות פלילית. יתרה מזו: לא רק שפטור הוא, מעשהו אף נחשב לנכון ולמוצדק.

הטענה המרכזית של מצדדי השינוי היא שדין ההגנה העצמית ותנאיה אינם מתאימים למקרה של התגוננות האשה המוכה, בשל ליקוי בתפישת מהות ההגנה העצמית. לשיטתם פותחו כללי ההגנה העצמית כדי לזכות גבר הממית תוקף זר לשם הגנת עצמו או משפחתו. האשה שונה מהגבר בממדית, בכוחה, במצבה החברתי, במיומנויות הלחימה והתגוננות שלה ועוד. מכיוון שכללי ההגנה העצמית, כגון אלו הנוגעים לסבירות הכח-המגן, מבוססים על ההנחה שהמתגונן הוא גבר, סובלת האשה מהטייה משפטית ותגובותיה האלימות אינן נתפשות כסבירות אלא כהיסטריות.

בארצות-הברית נרתמו פמיניסטיות רבות לנושא ופיתחו תיאוריות על התגוננות האשה המוכה שמטרתן הצדקת התנהגותה האלימה. לכתובה הרבה בנושא היתה השפעה ממשית על בתי-המשפט האמריקנים. הישגה המרכזי היה ההכרה ברלוואנטיות ובקבילות המשפטית של עדויות מומחים שעניינן "תסמונת האשה המוכה", "מעגל האלימות" ו"חוסר אונים נלמד"; עדויות שהביאו לזיכויים רבים.

בטרם נעבור לניתוח ביקורתי של הסוגיה, יש להבהיר כי אין מחלוקת שהתסמונת אכן רלוואנטית מאד

אחרונה ניתנה תשומת-הלב הציבורית במקומותינו לסוגיית התגוננותם של בני משפחה ובמיוחד נשים מוכות מפני בני-זוג אלימים. רשימה קצרה זו אינה מתייחסת למקרים הפרטיים הטראגיים שעוררו עיסוק זה בנושא, אלא לתופעה בכללותה. נשמעות הצעות וקריאות להגמשת תנאיו של הסייג לאחריות פלילית המכונה "הגנה עצמית" ובמיוחד אליהן אבקש להתייחס במסגרת מצומצמת זו. עם זאת יצוין בפתח הדברים כי אין ספק שמתחייב טיפול רציני – בעיקר באמצעות אכיפה יעילה יותר של החוקים הקיימים – כדי להדביר תופעה בלתי נסבלת זו של הכאת נשים על-ידי בני-זוג אלימים. כן יודגש בפתח הדברים כי קיימים כמובן מקרים רבים שבהם האישה המוכה פועלת בהתאם לתנאיה של "ההגנה העצמית", ואזי מובן שניתן וצריך להצדיק לחלוטין את התנהגותה. לא במקרים אלה עוסקת רשימה זו.

ההגנה העצמית היא סייג לאחריות פלילית (או במילים אחרות – הגנה מפני אחריות פלילית). הפרט עצמו הוא שמפעיל את הכח-המגן, בהבדל מן ההגנה הממוסדת, של המשטרה ורשויות המדינה. הסיטואציה הבסיסית היא של אדם תמים המותקף תקיפה זדונית על-ידי אדם אחר האחראי למעשיו. במצב כזה מצדיק החוק כח-מגן מסויים שמפעיל הנתקף כנגד התוקף כדי להדוף את התקיפה ולהגן על אינטרס לגיטימי שלו המצוי בסכנה (שלמות גופו, למשל).

כשמתקיימים התנאים של סייג

עוה"ד ד"ר בועז סנג'רו

הכותב הוא עורך-דין ומרצה למשפט פלילי במכללה האקדמית למשפטים (רמת-גן), ומחברו של הספר "הגנה עצמית במשפט הפלילי" אשר ראה אור לאחרונה.

גם אם ניתן להצדיק בתנאים מסויימים "מכה מקדימה", המתת אדם ישן היא מכה מקדימה מדי, שאינה מתיישבת עם דרישת המיידיות בפרט ועם דרישת הנחיצות בכלל

בו או בנן משפחתו, בידי מי שהנאשם גרם למותו.

נראה כי פתרון חלקי זה, המתייחס אך ורק לעבירת הרצח והמסתפק במתן שיקול-דעת לבית-המשפט, ללא הדרכה של ממש להשתמש בו, נתפר לפי מידותיהם של שני מקרים שהביאו בשנים האחרונות את הסוגיה נושא דיונו למודעותו של הציבור הרחב. במקרה הראשון, על רקע שנים של התנהגות אלימה של אב כלפי בני משפחתו ובעיקר כלפי אשתו, ירה הבן – שוקי כסו – באביו והמיתו. לאחר הגשת כתב-האישום הודיעה הפרקליטות על החלטתה להמיר את האישום בעבירת הרצח באישום בעבירת ההריגה והדבר איפשר לבית-המשפט לגזור על הנאשם עשר שנות מאסר ולא מאסר עולם.

במקרה השני, על רקע מסכת התעללויות ארוכה שהופעלה על-ידי הבעל כלפי אשתו – כרמלה בוחבוט – במשך עשרים וארבע שנות נישואיהם, ואשר כללה הכאות, פציעות, טרור, הפחדה ומעשי השפלה, נטלה האישה את רובהו של בנם החייל, ירתה בבעל המכה והמיתה אותו. בבית-המשפט המחוזי נגזרו על האישה – לאחר שהורשעה בעבירת ההריגה (ולא הרצח) שבה הואשמה – שבע שנות מאסר, ובבית-המשפט העליון הוקל עונשה לשלוש שנות מאסר. יש לציין את עמדתה של השופטת דורנר, אשר ייחסה אשמה בהתמשכות מצב זה של בעל מכה ואישה מוכה, לא רק לאותם אנשים שידעו ושתקו, אלא גם לחברה האדישה ולרשויות שאינן מתערבות במידה הדרושה. עם זאת, גם השופטת דורנר סבורה שאין לפטור מעונש ממשי את מי שנטל חיי אדם, ולפיכך הסכימה עם השופט בך כי העונש הראוי במקרה זה הוא שלוש שנות מאסר.

מעבר לקשיים המוסריים והמשפטיים שבהצדקת המתתו של אדם ישן, שכירת רוצחים לביצוע המתתו, או רדיפה אחריו והמתתו למרות ניסיונו לברוח, יש לשוות לנגד עינינו את הסכנה הגדולה שבפריצת גדר ההגנה העצמית; סכנה המשתרעת הרבה מעבר למקרה הטראגי של האשה המוכה. ■

ואינם מכתובים התעלמות מהן. כך, למשל, יש להביא בחשבון במסגרת הערכת נחיצות הכח-המגן את כוחם היחסי של הצדדים, שלעיתים קרובות יש לו זיקה למינס. כמו כן בהחלט רלוואנטית אלימות קודמת של התוקף להערכת הסכנה. המנועות האשה מלהפרד מבן-הזוג ולעזוב את הבית לפני האירוע הקטלני אינה רלוואנטית ואינה אמורה לשמש נגדה. גם כאשר מגבילים הכללים את פעולת האשה, סבורני כי רצויים הם.

כך, למשל, רצוי, נוכח ערכם הרב של חיי אדם, הכלל לפיו אין להפעיל כח-קטלני בהעדור סכנה מיידית חמורה. שנית, במקרים רבים תהא האשה המוכה פטורה מאחריות פלילית במסגרת "ההגנה העצמית המדומה". מדובר במצבים בהם האשה כלל אינה מותקפת, אך טועה לחשוב שמותקפת היא; או שאכן מותקפת היא אך מפריזה בהערכתה את מידת הסכנה. שלישית, במקרים רבים ניתן וצריך להקל באופן משמעותי בעונשה של האשה המוכה, או אפילו לפטור אותה מאחריות, במסגרת ההסדר הכללי להריגה מתנאי ההגנה העצמית.

רביעית, ייתכן שיש מקום לקבוע סייג מיוחד לאחריות פלילית, אשר יחול בעניינינו, בעל אופי של "פטור", בהבדל מסייג ההגנה העצמית המהווה "צידוק". פטור שכזה מאחריות פלילית לא יתן מסר מוטעה לפיו המתת הבעל כביכול רצויה לחברה. הגם שניתן וצריך להבין את האשה המוכה, את מצבה הנפשי המיוחד ואת חוסר יכולתה לפעול בדרכים החוקיות, עדיין אין הדבר מחייב הצהרה על פעולתה כהגנה עצמית, המוגדרת כמוצדקת לחלוטין ושאותה מעודדת החברה.

המחוקק הישראלי הלך לאחרונה בדרך האחרונה, בהוסיפו את סעיף 300א(ג) לחוק העונשין ("עונש מופחת"), שלפיו "על אף האמור בסעיף 300 (עבירת הרצח, שלה קבוע מאסר עולם חובה) – הבהרת המחבר), ניתן להטיל עונש קל מהקבוע בו, אם נעברה העבירה באחד מאלה: ... (ג) **כשהנאשם היה נתון במצב של מצוקה נפשית קשה, עקב התעללות חמורה ומתמשכת**

בתוקף. לא כל כח נחוץ הוא מוצדק. והנה, במקרים רבים השתמשו הנשים המוכות בכח-קטלני למרות שלא ניצבו בפני סכנה חמורה. ויתור על דרישת הפרופורציה עלול להוביל, למשל, להצדקת ירי קטלני בנערים הנמלטים עם פירות ש"סחבו" מגן, בהנחה שזוהי הדרך היחידה הפתוחה בפני בעל הגן כדי למנוע את הגניבה ולהגן על רכושו. פסיקה כזו של בית-משפט גרמני מראשית המאה וכתה לביקורת נוקבת מוצדקת, ומקובל כיום שדרישת הפרופורציה היא הכרחית בשיטת משפט תרבותית. הבעיה המרכזית היא שהגמשת תנאי ההגנה העצמית, כך שתוצדקנה גם פעולות אלימות של נשים מוכות שאינן עומדות בתנאי המקובלים של סייג ההגנה העצמית, עלולה להביא לכך שסייג זה לאחריות פלילית יתרחב מעבר לרצוי. זאת גם כשאין המדובר באשה מוכה כקרובן. יש לזכור שהסייג שולל אחריות פלילית לעבירות חמורות מאד, לרבות עבירות ההמתה. יתרה מזו: ההנחה היא שמעשה העומד בתנאי ההגנה העצמית הוא אפילו מוצדק ורצוי. במשפט האמריקני הועלו טענות לתסמונות רבות אחרות (מלבד תסמונת האשה המוכה), כגון תסמונת הגיל המופלג, תסמונת "בוגרי" מלחמת וויאטנם, תסמונת הילד המוכה, תסמונת האדם המוכה ותסמונת טרום הוסת. גם מריבוי תסמונות פוטנציאליות אלה ניתן ללמוד עד הסכנה שבפריצת גדר ההגנה העצמית.

אם נבחן את הרציונאל להצדקת ההגנה העצמית, נמצא שלושה גורמים הפועלים להצדקתה: האוטונומיה של הנתקף, אשמתו של התוקף והסדר החברתי-משפטי. תסמונת האשה המוכה אינה רלוואנטית להם. מהו, אם כן, הפתרון הראוי לבעייתן של הנשים המוכות אשר פוגעות (פיזית) בבני-הזוג המכיס? ראשית, חשוב לציין שגם הכללים הבסיסיים המקובלים של ההגנה העצמית מאפשרים הבאה בחשבון של נסיבותיו המיוחדות של המקרה

המומחים, את העובדה שהכאת האשה היתה שרירותית ולא נבעה מאשמה כלשהי שלה. טיעון זה מהווה התפרצות לדלת פתוחה, שהרי ברור שהאשה אינה האשמה בהוצרות המצב. השאלה איננה מדוע לא עזבה את הבית בהזדמנויות קודמות, אלא מדוע המיתה את בן-הזוג בהעדור נחיצות ומיידיות או – כשאכן צפויה היתה תקיפה מיידית חמורה מצד בן-הזוג – מדוע נמנעה מלסגת מהבית בזמן הרלוואנטי (סמוך להמתה).

תנאי מרכזי נוסף להצדקת ההגנה העצמית, שבת-המשפט האמריקנים נוהגים לכרסם בו כשמדובר בהתגוננות של אשה מוכה, הוא הדרישה להתקיימות פרופורציה מסויימת בין הפגיעה הצפויה למתנגון מן התוקף לבין פגיעתו שלו

במקרים רבים השתמשו הנשים המוכות בכח קטלני למרות שלא ניצבו בפני סכנה חמורה